

МОНГОЛ БИЧГИЙН ТАЛААР МАРТАГДСАН БАЙЖ МАГАДГҮЙ ТҮҮХ

*Р.Ганболд \докторант\ Шаашин судлалын тэнхимНШУС.МУИС
Ё. Гантулга судлаач*

Түлхүүр үг: Библи, Монгол бичиг, түүх

Товч утга: Аливаа түүхийг улс төрийн зорилгоор бичдэг, үүнээс болоод түүхэн үнэн гуйвдаг эсвэл дарагддаг бүр заримдаа зохиомол домгон түүх хүртэл үүсдэг билээ. Би энэ удаа Монголын түүхэн дотроос дарагдсан эсвэл мартагдсан байж магадгүй Монгол бичгийн түүхийг дэлгэхийг зорилоо.

ABSTRACT

In my point of view, I consider that the Mongolian script which was based on the dialect of the ancient tribes Naiman or Khreid was probably opened in order to translate some books about Christ. It is obviously, the word that means “nom” was originated from Greece word “nomos” which means the rule, law. Greece is the ancient language that mainly describes Christ world. However, the Mongols read Chinese and Tangut books. Although, they read the books they did not lend the word, it is meaningful, they borrowed this word through Sogd language.

Thus the tribes which were settled in Mongolia, the half of the population had Christ religion and read the regional books in mother tongue. Finally, I summarise that the people read in mother tongue as well as they had own literacy. The Mongolian script was transferred through the effective of Christ and Mani religions and it was sent us in the order of Finik-Aramai-Sira-Sogd-the ancient Ugar-Mongolian script.

Европийн орнуудын түүх уншиж байхад тэдний бичиг үсгийн түүх болон үндэстний бүрэлдэн тогтсон түүх Библи судлалтай салшгүй холбоотой юм байна даа гэсэн сэтгэгдэл төрж байлаа. Ялангуяа тэдний бичиг үсэгтэй болсон нь Христийн шашныг дэлгэрүүлэх үүднээс тухайн ард түмний эх хэл дээр Библийг орчуулж бичих зорилготой, тэдний хэл ярианы онцлогт тохируулж бичиг үсэг зохиодог байсан нь тод харагддаг. Үндсэндээ орчин үеийн Умард болон Зүүн Европийн ихэнх орнууд VIII–X зууны үед Христийн шашинд орсон бөгөөд үүнтэй холбоотойгоор тэдний бичиг үсэг, тэр бүү хэл үндэстний төр улсын үүсэл тавигдсан байдаг. Одоо бидний хэрэглэж байгаа Кирилл үсгийг ах дүү Кирилл, Меподи гэх хоёр Христийн номлогч славян хэлний онцлогт тохируулан зохиосон байдаг.

Гэтэл Монгол бичиг үсгийн түүх ч гэсэн Христийн шашинтай холбоотой нь харагддаг. Тэгэхлээр би өөрийнхөө таамаглалыг дэвшүүлэхийг оролдъё.

Монгол бичгийн түүхийг судлахын тулд дэлхийн соёл иргэншил, бичиг, үсгийн түүхийг судлахаас өөр аргагүй.

Анх хүний нийгмийн үйлдвэрлэх хүчний өсөлтөөр тухайлбал 13000 жилийн өмнөөс баруун Ази одоогийн Сири, Ирак болон түүний эргэн тойрны улсуудын үржил шимтэй нутагт Тигр, Ефрат (Tigris and Euphrates) гэх хоёр агуу мөрний сав газар улаан буудайн тариалал эрхэлснээр [1], дараа нь 8000 жилийн өмнөөс мал аж ахуй үүссэнээр эд баялагийн хуримтлал бий болон нийгмийн янз бүрийн анги, давхаргууд буй болжээ.

Ингэснээр нийгмийн зохицуулалт хийх шаардлагын дагуу анхны төр, захиргаа

үүсч улмаар төрт улсууд нь аливаа үйл хэргийг аман хэлэлцээрээр явуулах боломжгүй болж байсан.

Шалтгаан нь:

1. Удирдагч хүн, хүн болгонтой уулзаж амаар заавар зөвлөгөө өгөх боломжгүй учраас гаргасан аман тушаал, зааварчилгаа нь зохих газраа хүрдэггүй эсвэл гуйвж очдог байв.
2. Эд материалын их хуримтлал үүссэн тул бүртгэл, баримтжууллын үйл ажиллагаа шаардлагатай болсон зэрэг шалтгаанаар Шумер улсын үед анхны бичиг, үсэг бий болсон түүхтэй.

Анхны бичиг үсгүүд нь дүрс үсэг байсан ба эртний Египет улсын түүхийн сүүл хэсгээр зарим авиаг тэмдэглэх болжээ.

Хожим нь Финикууд дээрх санааг үргэлжлүүлэн авиазүйд тулгуурласан бичиг үсэг зохиосон юм. Эндээс орчин үеийн авиа зүйн бараг бүх бичиг, түүний дотор Монгол бичиг үндэстэй.

Монгол бичиг нь Финик-Арамай-Сири-Согд-Эртний Уйгар-Монгол үсэг гэх дарааллаар үүссэн билээ. Эхний гурван бичиг үсэг нь Семит хэлний бүлгийн хэлнүүд (Одоогийн Араб, Еврейн өвөг хэл) бөгөөд Ийсус Христ нь арамай хэл дээр ярьдаг байв.

Согдууд болохоор одооны Ираны төрөл хэлээр, Уйгурууд түрэг хэлний бүлэгт хамаардаг байжээ.

Эндээс нэг сонирхолтой асуулт гарч болох юм. Яагаад Монголчууд эртнээс нааш харилцаа холбоотой, хөрш улсууд болох өөрийн бичиг үсэг бүхий эртний соёлт хөрш Хятад болон Тангуд, Төвдөөс бичиг үсгээ аваагүй юм бэ?

Учир нь Хятадын дүрс үсэг нь Монголчуудын хувьд дэндүү нүсэр, Монголын нүүдлийн соёлд дэндүү тохиромжгүй байв.

Төвд, Тангуд улсууд нь эртнээс буюу ҮШ зууны үед Соронзонгомбо хааныхаа үеэс Буддын шашинд албан ёсоор орсон, бичиг үсэгтэй улсууд байсан боловч Монголчууд бас л авсангүй.

Шалтгаан нь миний дээр дэвшүүлсэнээр бол Монгол бичиг нь Христийн шашны гарал үүсэлтэй байсан юм биш байгаа.

Тэгэхлээр энэ шалтгааныг тайлбарлахын тулд бид Христийн шашны түүх, түүний Монголд дэлгэрсэн түүхийг судлахаас өөр аргагүй болно.

Христийн шашин нь эртний Жүүдийн (Еврей) шашнаас үүсэлтэй бөгөөд манай эрний 0000 онд эртний еврей хэлээр Messiah (Грекээр: Christ-Христ) буюу Бурханаас илгээгдсэн Есүс төрсөнөөс эхлэлтэй гэж үздэг.

Хожим энэ шашин нь өөрсдийн итгэл үнэмшлийн тулгуур болох Эцэг, хүү, ариун сүнс, Христийн эх Мариягийн талаарх үзэл бодлын зөрүүгээс зөрчилдөн олон урсгалууд бий болсон ба эдний дотроос Несториан урсгал нь Монгол оронд ҮП-Х зууны хооронд тархаж байжээ. Несториан гэдэг нь Несторус гэсэн хүний нэрнээс үүсэлтэй ба энэ хүн Ү зууны үед Зүүн Ромын эзэнт улсын нийслэл Константинополь хотын хамба лам байжээ. Несторус нь Есүс Христ нь хүн ба Бурхны шинжийг хоёуланг нь тусдаа агуулж байсан гэсэн асуудал дэвшүүлсэнээр Христийн ертөнцөд маргаан өрнүүлжээ. Улмаар Константинополь хотынхоо хамба ламын эсрэг тэр үеийн өрсөлдөгч том хот Александрын хамба Кирил маргаан өрнүүлж Ром зэрэг газруудаас дэмжлэг авсанаар Несторусын талыг ялж, хавчин шахав. Ингэснээр энэ урсгал нь зүүн тийшээ тархах үндэс болж өгсөн байдаг. Энэ нь миний таамаглалаар бол үзэл сурталаас илүү тэр үеийн өрсөлдөгч том хотууд Константинополь, Александр, Ромын геополитикийн өрсөлдөөнөөс шалтгаалсан байх.

Ингээд Несториан урсгал нь зүүн тийш эртний Ассир улсын удмынхан дунд ихээр тархжээ. Тэр үеийн Ассирууд Сири (Syriac) хэлээр ярьдаг байсан ба энэ хэл нь Арамай хэлний төрөл хэл ажээ.

Несторианчууд зөвхөн шашны бадрангуй (enthusiast) үзлээс гадна худалдааны орлого олох зорилгоор Христийн шашныг дэлгэрүүлж эхэлсэн бололтой. Тэд залуучуудыг шашны төдийгүй худалдааны чиглэлээр 3 жил бэлддэг байж. [2-ийн 14 хуудас]

Тэр үед торгоны зам нь худалдаа, харилцаа, соёлын солилцооны үүрэг гүйцэтгэж байснаас гадна энэ замаар янз бүрийн үзэл суртал, шашин тархаж байв. Несторианчуудын зорилго нь аливаа шашны адилаар үзэл суртлаа дэлгэрүүлэхээс гадна эдийн засгийн ашиг олж үйл ажиллагаагаа санхүүжүүлэх, улмаар шашин нэгтэй хүмүүсийг торгоны замын дагуу бий болгосноор худалдаагаа найдвартай хийх сүлжээ байгуулах нь тун хэрэгтэй байсан болов уу. Нөгөө талаар Исламийн шашин YII зуунаас эхлэн хүчтэй тэлснээр Несторианчуудыг уугуул нутагт нь хавчин гадуурхаж уг шашныг зүүн тийш тэлэхэд хүчтэй нөлөөлжээ.

Түүнээс гадна манай эриний 241 онд хуучин Ассирийн Христ шашинтай (Несториан) байсан залуу Мани шинэ Маниан (Manicheanism) шашныг үндэслэжээ. Энэ шашин нь Будда, Христ, Зороастер (Zoroaster) гурвууланг нь агуу номлогчид гэж номлож байсан байна.[3, 3 ба 11-р х.] Улмаар Манийн шашин Парфиан (эртний Иран), тэдний төрөл Согдод тархаж Уйгур улсад 763 онд төрийн шашин болжээ.

Манийн шашин, дээр дурдсанаар Несториан урсгалын хүчтэй нөлөөгөөр буй болсон учир тэдний бичиг үсгийг (Сири бичиг) авч хэрэглэсэн байна.

Тэгэхлээр эхлээд Христийн шашин, дараа нь Маниан шашин тархахдаа эхлээд сири хэл бичгээр дараа нь тухайн ард түмнүүдийн хэл аялгуунд зохицуулах шаардлагын дагуу бичиг үсэг зохион Согд үсэг бичгээр, Согдуудаар дамжуулан Уйгурууд өөрсдийн бичиг үсэгтэй болж шашныхаа ном зохиолуудыг өөрсдийн төрөлх хэл дээрээ хөрвүүлж байсан нь Хятадын Шинжаан зэрэг газар хийсэн археологийн шинжилгээгээр тогтоогоод байгаа.

Согдууд нь тухайн үедээ өндөр соёлтой улс байсан бөгөөд тэр үеийн торгоны замын худалдаанд хүчтэй ноёрхож байсан ба одоогийн дундад Азийн Узбекистан зэрэг улсуудын нутагт оршиж байсан тул энэ давуу талыг олсон бололтой.

Ричард Фолцийн [4, 68 х.] бичсэнээр бол Согдууд дунд YIII зуунд Исламын шашинд ортлоо Христийн шашныг баримтлагчид олон байжээ. Түүнчлэн тэдний хэл тухайн үеийн торгоны замын дагуух гол хэл байсны хувьд тэд орчуулагчийн үүрэг гүйцэтгэж Христ, Будда, Мани, Зороастерийн шашны олон ном зохиолыг өөрийн болон бусад хэл дээр орчуулж байжээ.

Чухам энэ шалтгаанаар Уйгурууд Согдоос бичиг үсгээ авсан байх. Гэхдээ хэвтээ чиглэлд биш босоо бичдэг болсон нь магадгүй Хятадын бичиг, үсгийн соёлын нөлөө болов уу.

Монгол улсын түүх, [5] тэргүүн ботийн 339 –р хуудсанд дурдсанаар:

“... Дундад Азийн өндөр соёлт Согд нараас бичиг авч өөрийн хэлний аялгуунд зохицуулан хэрэглэсэн нь түүхэнд уйгар бичиг хэмээн алдаршжээ.

... Уйгур бичгийг, тэдний бүрэлдэхүүнд орсон түрэг, монгол угсааны зарим аймаг хэрэглэж байсан бөгөөд улмаар Их Монгол улсын албан ёсны бичиг болсон юм. Уйгур бичгээр дамжин олон тооны үг Монголд нэвтэрсэн нь “ном”, “дэвтэр” хэмээх согд үг, “эрдэм” зэрэг уйгур үгс болно.” гэжээ.

Монгол оронд христийн шашин тархсан нь болон Монгол бичгийн үүсэл:

Сонирхолтой нь Найжэл Камеруны [6, 42 х] дурдсанаар бол Их Монгол улсад илгээж байсан Европийн элч нар голдуу Сири хэл, бичгээр бичсэн (Несториан шашны албан ёсны хэл, бичиг) захидалтай ирдэг байж. Жишээ нь: Виллиам Рубрук (William of Rubruck) Сири хэл дээр бичсэн захиатай ирж байсан байна.

Эндээс ямар учраас Европууд захиагаа Сири хэл, бичгээр Монгол руу илгээж байв гэсэн асуулт гарч байгаа юм.

Лоуренсе Браун [7, 101-103 х.] болон Алфонсе Мингана [8] нарын бичснээр бол МЭ 1007-1008 онд Монголын Хэрэйд аймгийн 200,000 хүн Христийн шашинд орсныг тэр үеийн Мерв хотын Несториан шашны тэргүүн Абдиешийн захиа болон Ассирийн сүмийн он дарааллын бичиг Жасоб Бар-Небраеуст тэмдэглэгдэн үлджээ. Тэнд өгүүлснээр бол “Хэрэйд аймгийн удирдагч ан хийж яваад хүчтэй цасан шуурганд өртөж амь алддагийн даваан дээр түүнд христийн шашны ариун гэгээнтэн нарын нэг үзэгдэж явах замыг нь зааж өгснөөр орон байрандаа эсэн мэнд хүрч чаджээ. Ингэснээр тэр нэн даруй ойр хавьд байсан Ассирийн худалдаачдад элч илгээж Христийн шашныг дагах болсноо мэдэгдэн тэр болон түүний албатууд христийн шашинд орсон гэжээ.

Мөн Хэрэйд аймгийн удирдагч Ван хааны өвөг болон эцэг нь Маркус, Курчагус (Georgeus) гэсэн нэртэй байсан нь Христийн шашны гаралтай гэж тэмдэглэгддэг.[9, 1-р боть 130 х.]

Ер нь 800 он орчмоос Христийн шашны худалдаачдын нөлөөгөөр Христийн шашин Найман, Онгуд, Хэрэйд, Уйгур, Хар Хятанд тархаж эхэлжээ. [10, 152 х.]

Түүнээс гадна та бидний сайн мэдэх япончуудын хийсэн Монгол Их гүрэн түүхэн баримтад кинонд Өвөр Монголын нутаг дахь хуучин Онгуд аймгийн балгаснаас Хэрээс буюу Загалмай тэмдэгтэй чулуунууд олддог тухай харуулсан байдаг.

Өнгөрсөн зуунд олдсон Хар Хот болон Булаг? (Bulaupq) зэрэг Хятадын Шинжаан уйгурын автономит болон Ганьсу мужийн нутгаас олдсон эртний бичиг дурсгалын олдвор дотор Христийн уйгур бичээсүүд нилээн байдаг бөгөөд тэнд Есүсийг Мисха (Messiah) гэсэн үгнээс гаралтай байх Ё.Г) тангри – Мөнх тэнгэр, хан тангри гэж нэрлэж байсан нь сонирхолтой. Мөн нилээн тооны Согд, Сири бичээс бүхий Христийн ном судрын үлдэгдлүүд олджээ. [11][12, 254-256 х.]

Тэгэхлээр эндээс Монголд нутаглаж байсан аймгууд өөрөөр хэлбэл тэр үеийн хүн амын тал нь Христийн шашинтай байсан бөгөөд эх хэл дээрээ шашныхаа номлолыг уншиж байсан. Эх хэл дээрээ номоо уншиж байсан юм чинь өөрсдийн нутгийн хэл аялгуундаа зориулсан бичиг үсэгтэй байсан, тийм байх ч шаардлагатай гэсэн дүгнэлтэнд хүрч байна. Монгол бичиг нь Финик-Арамай-Сири-Согд-эртний Уйгар-Монгол бичиг гэсэн дарааллаар Христ болон Манийн шашны нөлөөгөөр дамжиж бидэнд ирсэн нь дээрх болон дараах байдлаар дахин харагдаж байна.

Монголын түүх болон уран зохиолын гол эх сурвалжуудын нэг “Монголын Нууц Товчоо”-г уншиж байхад ажиглагдсан зүйл бол зохиолын бүтэц Библи судартай их төстэй байдаг юм. Дээрх зохиолууд хүний нэр, газар ус, үйл явдлууд нь ялгаатай болохоос зохиомж дараалал зэрэг нь их төстэй. Тэрний хүү тэр, тэрнээс тэр гарав гэх мэт.

Мөн хожим Монголын цөм болсон нирун аймгуудыг үндэслэгч Алунгоогийн 5 сумыг хөвгүүддээ хугалуулахаар өгсөн сургаал нь эртний грекийн Аесопын [13] домог сургаалтай адил байдаг нь тохиолдол гэж үзэхэд хэцүү л юм.

Аесопын [13] домог сургаалд нэгэн хөгшин үхэхээс өмнө саваа мод зарцаараа авчруулж ирээд хүүхдүүдээрээ хугалуулж, сургаал айлдсан тухай сонссон байж болох талтай.

Тэр тусмаа Алунгоо өөрийн хүүхдүүдийг шөнө бүр ирдэг цагаан шар хүнээс гаралтай гэж хэлдэг. Хүүхдүүд нь болох боржигинчууд ногоон, бор [хөх] нүдтэй, шар өнгөтэй арьстай байсан гэж Рашид Ад Диний зохиолд [9, 1 боть, 155 х.] тэмдэглэгдэн үлдсэн нь тэнгэрээс гаралтай гэхээсээ илүү эртний Сириэс ирсэн Несториан шашны худалдаачинтай холбоотой байсан гэмээр сэтгэгдэл төрүүлдэг.

Алунгоогоос хойш Чингис хаан хүртэл 12 үе болсныг тооцвол тэр үед дунджаар 20-25 насандаа хүүхэдтэй болдог байсан гэж үзвэл Чингис хаанаас 240-300 жилийн өмнө буюу X-XI зууны хооронд болсон явдал гэлтэй. Энэ нь Хэрэйд аймгийн Христийн шашинд орсон үетэй ойролцоо байгаа нь анзаарагдаж байна.

Тэр үеийн Монголын бөөгийн шашин одоо үеийнхээс ялгаатай байж, ганцхан Мөнх тэнгэрийг шүтдэг байтал хожим үеийн бөө мөргөл нь 99 тэнгэрийг, мөн өвөг дээдсийн сүнс, сахиусыг шүтдэг. Ингэснээр эхнийх нь монотейзм дараагийнх политейзм гэсэн шашны ангилалд багтаж байгаа юм. Монотейзмд нь ганцхан дээд хүчин (эзэн, бурхан) байдаг гэж номлодог Христ, Мусульман шашнууд ордог бол политейзмд олон бурхадтай буддын болон хинду зэрэг шашнууд ордог.

Мөн нууц товчооны эхийг Козины [14] латинаар буулгасныг харахад;

§ 174. ...

...Kouno ami erusun dobtulduya! Keeesu, teun-tur Aċiq-Širun uqulerun:

Qan, qan! Butuqai!

Eċine buqu, kou erirun,

Elbiesun jalama kiċu,

Abi-Babi! keen,

Erin jalbarimui bida,

Edun-torun-baraqsan,

kou Saŋqumi asaraya! Moŋgolun oloankin, jamuqa-lua, Altan, Quċar-lua bidan-tur bi! Temuċin-lue daiċiċu ġaruqsan Moŋgol qaa otqun tede?

Козины [15] Орос руу орчуулсан нь;

174. ...

...Кинемся же выручать сына!” Тут Ачих-Ширун и говорит ему: “Полно-те хан, государь мой!

Втайне о сыне – ты помнишь? – мечтал, Жертвы-курения духам ты слал, Слезно молитвы святые творил Да неотступно ты “Авва” твердил.

[“Все мы, втайне домогаясь сына, моления и жертвы приносим, “абай-бабай”4 твердим, вознося усердные молитвы...”]“

Ц. Дамдинсүрэн[16] гуайн орчин үеийн Монгол хэлэнд буулгасан нь;

174.

Ачиг-Ширүн өгүүдрүүн:

“Эзэн хан минь

Эрхбиш болоомжилж айлд

[Эзэн хан тэргүүлэн

Энгийн харц бүгдээр]
 Эс заяасан хөвүүний
 Эрэл мөрөөдөл болж
 Элдэв арга хийлгэж
 Эвий бавий хэмээн залбирах бөлгөө
 Энэ залбирал бүтэж
 Эхээс төрсөн заяасан
 Эрхэм хөвүүн Сэнгүмийг
 Энхрийлэн асарч сувилья

Энэ гурван хэсгийг харьцуулж харахад энэ нь эртний Арамай хэлний “Авва” эцэг эсвэл эцэг тэнгэр, бурхан гэсэн залбирлын үг мэт. Ер нь орчин үеийн Монгол хэлний аав гэдэг үг [17] Еврей хэлний “אב – (латин галиг –av, утга- аав)” гэдэгтэй төстэй байгаа нь ч сонирхолтой юм.

Бас л одоогийн Монголын эвий бүүвэй гэдэг үг энэ залбирлаас гаралтай юм бол уу? Монголын Их хаадын ээж, болон хатад дотор маш олон Христэд итгэгч нар байсныг анзаарахгүй өнгөрч болохгүй. Жишээ нь: Мөнх, Хубилай, Хүлэг хааны эх Христ шүтлэгтэй Сорхагтани бэх (Ван хааны дүү Жаха-Хамбугийн охин) хүүхдүүдээ *Abi-Babi!* буюу Эвий бавий-эвий бүүвэй гэж энхрийлэн залбирч байсан байж болох юм.

Нууц товчоог судалсан Ц. Дамдинсүрэн зэрэг олон эрдэмтэд Монголчууд эртнээс нааш бичиг үсгийн соёлтой байсан, Нууц товчооноос өмнө бичигдсэн бичиг зохиолын дурсгалууд хадгалагдан ирээгүй бололтой, мөн тэр үеийн Монгол ярианы хэлнээс бичгийн хэл нь ялгаатай болсон байна гэж дүгнэдэг.

Миний бодлоор дээрх баримтуудад дүгнэлт хийхэд: Монгол бичиг нь Найман юм уу Хэрэйд аймгийн эсвэл аль нэгэн аймгийн аялгуу дээр тулгуурлаж Христийн ном зохиолыг анх орчуулж гаргах зорилгоор үүссэн. Ном гэдэг үг ч гэсэн эртний Христийн ертөнцийн голлох номын хэл болох Грекийн номос-хууль дүрэм гэдгээс гаралтай нь харагдаж байдаг. Гэтэл Монголын эртний өвөг дээдэс эрт дээр үес Хятад, Тангадын ном зохиолтой танилцаж явсан нь дамжиггүй. Тэгж явсан атлаа тэднээс энэ үгийг зээлдээгүй харин Согд хэлээр дамжуулж энэ үгийг авсан нь учиртай мэт!

Бас нэгэн зүйл нь Хэрэйд гэдэг үг Христүүд гэдгийн сунжирч нутгийн хэллэгт зохиож үүссэн байх талтай! Христийн сургаал нэвтэрсэн тэр үеэс энэ нэр түүхэнд тэмдэглэгдэж ирсэн мэт. Түүнчлэн Онгуд аймгийн нэр нь Онгон гэсэн нэрний олон тоо. Онгон шүтээн нь Христ байсан байж магадгүй учраас, Хэрэйд-Хэрээст-Христ гэдэг шиг шашин шүтлэгээрээ өөрсдийгөө нэрлэсэн юм шиг санагддаг. Хэрээс тэмдэг гэдэг Монгол үг нь эртний гаралтай, Христ гэсэн үгнээс үүсэлтэй юм биш үү гэмээр.

Гэвч Монголд ямар учраас Христийн шашин алдагдсан, Монгол бичгийн энэ гарал үүслийн түүх яагаад далдлагдсан бэ? гэсэн асуудал дэвшүүлж болох.

НОМ ЗҮЙ

1. Ариун Библи. Ариун бичээс Библийн Нийгэмлэг. УБ. 2004.,
2. Бялхам Амь Судлал Библи. Ариун бичээс Библийн Нийгэмлэг. УБ.2006.
3. Шинэ Гэрээний Хэрэглээний Тайлбар толь. Томас Хэйл. МТӨС.УБ. 2004
4. Монгол орчуулгын Библийн бүх ишлэлүүдийг Ариун Библиэс авсан. Эрх нь

Ариун Бичээс Библийн Нийгэмлэг© 2004.

5. Монгол улсын түүх: Тэргүүн боть. Редактор Цэвээндорж, Ц. 2003 Улаанбаатар.
6. Монголын нууц товчоо. Дамдинсүрэн. Ц
7. Сокровенное сказание, том 1, Козин, С.А. 1941
8. Kublai Khan. Great Britain: Bantam Press John, Man. 2007.
9. Сборник летописей: Том I. . Рашид Ад Дин. 1952. Ленинград: Академия Наук СССР
10. The Christian Oriental Carpet. Volkmar, Gantzhorn. 1991. Tubijan, Germany: Eberhard-Karl-Universitat.
11. Religions of the Silk Road. Richard, Foltz. 1999. New York: St. Martin's Press.